

De buitenplaatsen te Breukelen

R. Plomp
Vegtvliet, Straatweg 220, 3621 BZ Breukelen

Wanneer men over de Vecht van Maarssen naar Loenen vaart, vallen binnen de gemeentegrenzen van Breukelen niet alleen de drie nog resterende kastelen op, maar ook een aantal met hoog hout omringde statige huizen met een eeuwenoude naam. Ten zuiden van de dorpskern kunnen we onder andere Cromwijk, Vrede en Rust, Vreedenoord en Boom en Bosch noemen; ten noorden Queekhoven, Groenevecht en Vegtvliet. Zij getuigen van een verleden waarin Breukelen niet zomaar een dorp aan een rivier was, maar bekend en geliefd bij Amsterdamse kooplieden en andere notabelen, die hier graag met hun gezin de zomer doorbrachten. De fabelachtige rijkdom van Amsterdam drong door in een wijd gebied rondom deze stad en ook Breukelen kreeg haar deel. Het is een boeiende geschiedenis, die op het dorp een stempel heeft gedrukt dat gelukkig ook nu nog, na eeuwen, een ieder moet opvallen die het dorp passeert. Het moet een eer zijn dat het verleden van ons dorp zo sterk verbonden is met deze wereldstad, die drie eeuwen geleden nergens in Europa haar gelijkenis vond.

Amsterdam

De geschiedenis van Amsterdam is er een van opgang, blinken en teruggang. Wanneer men tracht dit proces ruwweg in perioden van eeuwen uit te drukken, dan zou men kunnen stellen dat, economisch gezien, 1550 - 1650 door de opgang wordt gekenmerkt, de periode 1650 - 1750 haar grootste bloeitijd vertegenwoordigde, en na 1750 het verval intrad. Die eerste eeuw is de eeuw van de eenvoudige, hardwerkende zakenman die zijn geld in de wereldhandel investeerde, maar geen tijd had om van een welverdiende rust te genieten. In het midden van de 17de eeuw begint het beeld te veranderen. De sterk toegenomen welvaart vroeg om genoten te worden, het verdiende geld om solide te worden belegd. En hoe kon men deze eisen beter verenigen dan door 's zomers de stad te verlaten en zich op het platteland te begeven?

Deze neiging om de stad te ontvluchten is zeker niet als uniek te beschouwen. Reeds het oude Rome kende dat ideaal en ook de in de handel rijk geworden Venetiaanse koopman verliet al in de 15de eeuw zijn door ons zo bewonderde eilandstad om zich op het land te vestigen. Het is merkwaardig dat Amsterdam ook in dit opzicht zo sterk op haar beroemde voorgangers leek. Zoals vele rijke inwoners van Venetië zich een huis langs de rivier de Brenta lieten bouwen, zo gaven vele Amsterdammers de voorkeur aan de Vecht. De goede bereikbaarheid over het water speelde in beide gevallen ongetwijfeld een belangrijke rol.

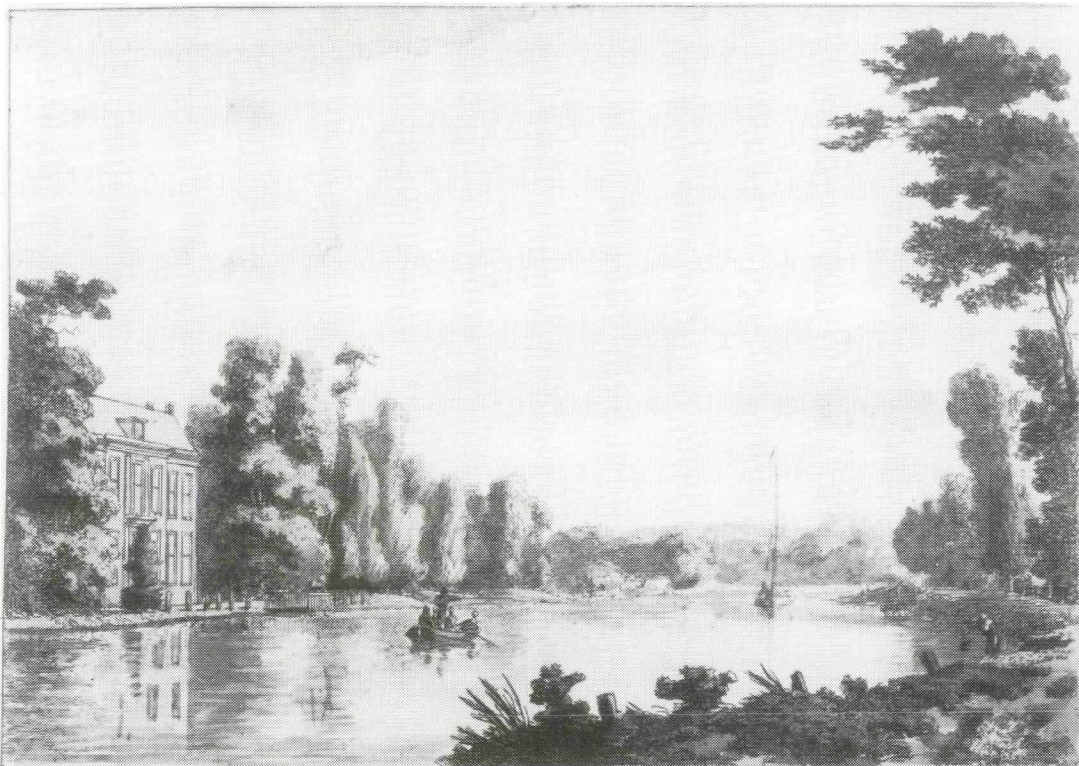
Een beslissende voorwaarde voor het wonen door de bezittende klasse op het platteland was de veiligheid. In de Middeleeuwen waren de dikke muren van de kastelen nodig om het leven buiten de door wallen en bastions beschermde steden aan te durven. De situatie verbeterde aanmerkelijk in de 16de eeuw en we mogen stellen dat met het oorlogsgeweld van de 80-jarige vrijheidsstrijd ook de gevaren van het platteland verdwenen. Dit toegenomen vertrouwen in de veiligheid zien we ook weerspiegeld in de boerderijen. Terwijl deze op de schilderijen uit de eerste helft van de 17de eeuw meer van schilderachtigheid dan van deugdelijkheid getuigen, kennen wij gelukkig nu nog vele stenen boerenhuizen die uit de tweede helft van de genoemde eeuw stammen.

Breukelen ruim bedeed met buitenhuizen

De belangstelling voor het wonen langs de Vecht was uiteraard niet beperkt tot Breukelen. Het lijkt zeer waarschijnlijk dat Maarssen hiervan omstreeks 1625 de primeur heeft gehad met de vestiging van Joan Huydecoper op het oude Goudestein en de bouw van het huis Ten Bosch. Daar de archieven van de 17de eeuw zeer onvolledig bewaard zijn gebleven, tasten we wat

betreft het begin van de buitenplaatsen te Breukelen nogal in het duister. Het lijkt er op dat, op een enkele uitzondering na, de belangstelling voor Breukelen pas goed op gang is gekomen na de inval van de Franse legers van koning Lodewijk XIV in 1672 - 1673. Van vóór deze inval dateren Cromwijck en Vegtvlief, terwijl niet lang daarna de buitenplaatsen Vreedenoord, Vecht en Dam, Boom en Bosch, Queekhoven, Groenevecht en Vijverhof zullen zijn gevestigd. In de eerste decennia van de 18de eeuw volgden dan nog (in volgorde van zuid naar noord): Rijn en Vecht, Vrede en Rust, Slangevegt, Boomrijk, Watervoor, Vroeglust, Vechtenhof, Vechtstroom, Hogerlust, Voortwijck, Vechtzicht, Hoffwerck en Boomoord, terwijl in latere akten ook nog van een "buitenplaatsje" Vredegrondt aan de Herenstraat wordt gesproken. In totaal komen we zo op 22 buitenplaatsen, zodat we met meetellen van Nijenrode, Oudaen en Gunterstein, die in die tijd toch ook als buitenplaatsen konden worden beschouwd, het 25-tal vol kunnen maken, een aanzienlijk aantal. Van de oorspronkelijke huizen is ongeveer de helft bewaard gebleven.

Dit aantal van 25 kan, lokaal gezien, groot lijken, van het totale aantal Amsterdamse buitenplaatsen is het slechts een kleine fractie geweest. We weten dit dank zij een uit 1747 daterende lijst van meer dan 20 000 Amsterdammers die voor een bijzondere personele belasting werden aangeslagen. Deze lijst bevat niet alleen gegevens over de geschatte jaarlijkse inkomsten en de huurwaarde van de woning, maar vermeldt ook of de bewoners in het bezit waren van een buitenplaats. Dit blijkt niet minder dan ca. 600 keer het geval te zijn. Ook al mogen we aannemen dat hieronder vele kleine buitenplaatsjes in de omgeving van Amsterdam begrepen waren, dan zal toch het percentage van de gelukkige bezitters die de zomer te Breukelen doorbrachten niet hoger dan 5% zijn geweest. Andere geliefde plaatsen waren de in de 16de eeuw drooggelegde Diemermeer, de oevers van de Amstel en de Angstel, 's Graveland en Kennemerland, terwijl we uiteraard ook de gemeenten Maarssen en Loenen niet moeten vergeten.

Afb. 1. Hoffwerck in 1793. Ets vervaardigd en ingekleurd door H. Numan. (Collectie van de schrijver.)

Bewoners

Uit het hierboven genoemde belastingregister blijkt niet alleen wie een buitenplaats bezat, maar ook waar deze bezitters in Amsterdam woonden. Het zal niet verbazen dat de Herengracht en de Keizersgracht hierbij het sterkst vertegenwoordigd zijn. Dit houdt onder andere in dat de eigenaren van de buitenplaatsen dicht in elkaars buurt woonden en uiteraard door huwelijk en vriendschap waren verbonden.

Als men de zomer op het platteland doorbracht, betekende dit dan niet een isolement? Op twee manieren kon men bewerkstelligen dat men in zijn buitenhuis niet al te eenzaam was. In de eerste plaats door vaak familie en vrienden te logeren te vragen, hetgeen bijzonder in zwang was. Het voordeel van een buitenplaats op een wat grotere afstand van Amsterdam gelegen, was dat men geen last had van dagjesmensen op een mooie zondag, waarover in de buurt van de stad nog wel eens geklaagd werd. De andere maatregel om te zorgen dat men buiten de stad zijn normale vertier en contacten niet hoefde te ontberen, was dat men een buitenplaats kocht in een omgeving waar vele bekenden zich eveneens hadden gevestigd. Als gevolg hiervan kunnen we bepaalde concentraties van buitenplaatsbezitters onderscheiden, die vooral aan de Vecht duidelijk aantoonbaar zijn. In Maarssen zien we in de 18de eeuw steeds meer rijke Portugese Joden verschijnen, die er zelfs een eigen synagoge hadden. Ten noorden van Breukelen lag het centrum van de eveneens vaak zeer vermogende Doopsgezinden, in die tijd ook wel Mennonieten of Menisten genoemd (naar Menno Simonsz, hun eerste geestelijk leider); vandaar de oude aanduiding "Menistehemel" voor het gedeelte van de Vecht tussen Breukelen en Loenen. Breukelen was het meest in trek bij Hervormde (toen aangeduid als Gereformeerde) kooplieden, waarvan relatief weinigen tot de regentenfamilies konden worden gerekend. Maar ook vonden we ten noorden van het dorp nog Doopsgezinden, bijvoorbeeld de familie Rutgers op Groenevecht.

Het zal duidelijk zijn dat in vele opzichten de komst van zoveel rijke Amsterdammers een grote verandering voor Breukelen betekende. Veel grond kwam in vreemde handen. Een gedeelte hiervan bleef zijn agrarische bestemming houden. Immers elke buitenplaats van enige importantie bezat haar eigen boerderij, vooral voor het leveren van verse zuivelproducten, terwijl volgens vaste afspraken de paarden van de heer zich in hun buitenvreugde aan het malse gras in de wei tegoed mochten doen. Maar een groot deel van de buitenplaats veranderde van weide of bouwland in parkaanleg. Naast de bouw van de buitenhuizen was deze ontwikkeling het belangrijkste kenmerk van de streek langs de Vecht.

Tuinen

Wij kunnen ons nu geen voorstelling meer maken van de ingrijpende wijze waarop het landschap van de Vechtstreek in de loop van enkele decennia, tussen ca. 1690 en 1720 gewijzigd is. Wanneer we de tekeningen bestuderen die Abraham Rutgers in 1687 en 1688 van deze streek maakte, dan blijkt in die jaren het agrarische karakter nog vrijwel geheel intact te zijn. Maar daarna maakte de rage van het aanleggen van kostbare tuinen zich ook hier van de geesten meester. Ongetwijfeld naar het voorbeeld van de stadhouders, die zich op hun beurt weer lieten inspireren door de beroemde Franse tuinen, begon men ook aan een grondige metamorfose van de boorden van de Vecht. Hoewel er van Breukelen geen kaart bestaat met alle tuinen ingetekend zoals van Nieuwersluis-Loenen, mogen we aannemen dat ook hier de Vecht aan beide kanten vrijwel ononderbroken uit tuinen bestond. Dankzij de gravures van "de Zegepralende Vecht" uit 1719 zijn enkele voorbeelden van de aanleg behouden gebleven. Zoals elders zijn het tuinen waarin volgens strakke patronen paden, boomrijen, struiken en

Afb. 2. Vreedenoord in 1873. Aquarel geschilderd door Cornelia Johanna Constance Duuring (1841 - 1917), dochter van de toenmalige eigenaar Gerard Duuring. Deze aquarel is in de familie bewaard gebleven en waarschijnlijk nooit eerder gepubliceerd. (Met vriendelijk dank aan mevrouw A. Koolemans Beynen - Reuchlin.)

dergelijke waren geordend. Deze "formele" aanleg getuigde van de overwinning van de geest over de natuur, een instelling die ons, althans wat tuinaanleg betreft, niet meer zo aanspreekt.

Men kan zich voorstellen dat deze tuinen bijzonder veel onderhoud vergden; dat zal er mede toe hebben bijgedragen dat de meer natuurlijke aanleg van de nieuwe Engelse landschapsstijl in de tweede helft van de 18de eeuw bijzonder welkom was. Van de formele tuinaanleg zijn slechts enkele herinneringen op Nijenrode en Queekhoven overgebleven. Gelukkig is men tegenwoordig in de tuin van het paleis Het Loo te Apeldoorn in de gelegenheid de formele stijl in al haar glorie te bewonderen.

De overgang naar de landschapsstijl betekende in feite dat de tuinen in parken werden veranderd. Deze stijl heeft in ons land een bijzonder grote en blijvende invloed gehad, die we ook nu nog op tal van plaatsen kunnen aantreffen. Wat er in Breukelen nog van de buitenplaatsen over is, ademt nog steeds de geest van deze stijl, het beste te zien op Queekhoven.

Het ligt voor de hand dat de wedijver om de mooiste tuin te bezitten, de introductie van nieuwe planten en bomen aanwakkerde. Juist de kooplieden

met hun wereldwijde relaties waren in staat allerlei uitheemse gewassen in te voeren en in hun buitentuinen aan te planten. Zelfs in de namen van Boom en Bosch en Queekhoven worden wij herinnerd aan deze liefde voor het exotische, waar ook nu nog de uit andere werelddelen geïntroduceerde bomen aanwezig zijn.

Deze belangstelling strekte zich ook uit tot bloemen en vruchten die in ons klimaat niet in de vrije natuur kunnen gedijen. Men trof twee eeuwen geleden op iedere buitenplaats sinaasappelbomen aan en de oranjerieën als bewaarplaats voor de boompjes gedurende de winter tonen in hun naam hun oorspronkelijke functie. Deze boompjes waren echter niet alleen voor de sier of om, in roerige tijden, de afhankelijkheid aan het huis van Oranje tot uitdrukking te brengen. De vruchten werden gegeten, evenals de in kassen gekweekte druiven en ananassen. Bekend is dat Agneta Block, een nicht van Vondel, er op Vijverhof in het begin van de 18de eeuw voor het eerst in slaagde ananasvruchten te kweken. De arbeidsintensieve tuinen en parken, met de kassen en de moestuin, hebben heel wat tuinlieden werk verschaft en daarmee aan de welvaart van Breukelen bijgedragen. Wat het huispersoneel betreft, zal dit minder het geval zijn geweest; het was de gewoonte dit personeel uit de stad mee te brengen. Uit de akten krijgen we de indruk dat de tuinman gedurende de wintermaanden ook het huis onder zijn hoede had.

Huizen en situering

Na de tuinen richten we nu de aandacht op de huizen. De overgebleven voorbeelden getuigen er van dat de bouwheren ook op dit punt niet kinderachtig waren. Moesten zij in de stad in verband met de bijzonder hoge grondprijzen langs de geliefde grachten vaak genoeg nemen met een enkel herenhuis, dat wil zeggen een huis waarvan de gang slechts aan één kant vertrekken bevatte, buiten kon men zich uitleven in een dubbel herenhuis met een centrale gang met vertrekken aan beide zijden. Deze symmetrische bouwwijze, die in zo hoge mate tot de statigheid bijdroeg, vindt men bij vrijwel alle huizen terug. Het lijkt niet juist de oorsprong van deze dubbele huizen in de stad te zoeken; veeleer mogen we stellen dat de buitenhuizen een eigen type vertegenwoordigden, geïnspireerd door de grote adellijke huizen zoals men deze vooral in Frankrijk kende.

Ook al lagen de huizen direct aan de Vecht, zoals in Breukelen aan de westzijde het geval was, toch was steeds de voorgevel naar de rivier gekeerd, hetgeen er van getuigde dat het vervoer over het water belangrijker was dan over de zogeheten Here- of Kleiweg, die immers vóór Napoleon nog niet was bestraat. Aan de oostzijde van de rivier lag het Zandpad, nog altijd die naam dragend, tot een openbare weg opgewaarderd in gemeen overleg en onder gezamenlijk toezicht van de provincie Utrecht en de stad Amsterdam.

In Nieuwersluis was voor het onderhoud van het Zandpad een tol gevestigd; men kan op het brugwachtershuis nog steeds de wapens van provincie en stad bewonderen. Dit Zandpad was het jaagpad waarop de paarden de trekschuiten van Amsterdam naar Utrecht trokken, zoals men op vele oude prenten nog kan zien. Ook nu nog herinneren niet als weg in gebruik zijnde delen van dit jaagpad (ten noorden van Maarssen bij Goudestein en tussen Nieuwersluis en Loenen aan de westzijde van de Vecht) aan hun vroegere functie, daarbij een scheiding tussen de buitenplaatsen en de rivier vormend. Binnen de gemeentegrenzen van Breukelen had men ten westen van de Vecht geen pad, zodat de tuinen hier direct aan de rivier grensden. Theehuisjes of, zoals men ze oorspronkelijk noemde, 'speelhuizen', direct aan het water gelegen, waren geliefd om vanuit de veilige beschutting het vertier op de rivier te aanschouwen.

Interieur

Uit bewaard gebleven boedelbeschrijvingen blijkt dat de aankleding binnen kon wedijveren met de pracht en het aanzien van de buitenkant. Ook al leefde men gedurende vier of vijf maanden, gewoonlijk van mei tot septem-

ber, op het platteland, dan hoefde dat niet te betekenen dat het allemaal wat primitief toging. De inwendige sier van vele van de huizen, hoewel van bescheidener aard dan in het grachtenhuis, moest ook hier van de welstand van de bezitter getuigen.

Dat betekende ook dat het huis, evenals de tuin, aan de heersende mode moest worden aangepast. Terwijl de huizen uit het einde van de 17de eeuw nog typisch voor die eeuw waren gebouwd, met kruiskozijnen en onderluiken en een Amsterdamse stoep, zien we dat de 18de-eeuwse renovaties de sierlijkheid van de huizen ten goede kwamen. Tevens werden sommige huizen niet onbelangrijk vergroot, al zien we dat in de bewaard gebleven huizen in Breukelen minder dan in de huizen ten noorden van de gemeentegrens, Over-Holland, Sterreschans en Rupelmonde. In enkele gevallen werd de naar de Straatweg gekeerde gevel tot voorgevel gepromoveerd om zo aan de rivierzijde de in de mode gekomen koepelkamer te kunnen realiseren, zoals in Vegtvliet.

Terugval

Zoals in het begin van dit artikel reeds is gezegd, was Amsterdam omstreeks het midden van de 18de eeuw over haar hoogtepunt heen. De unieke positie als stapelplaats van Europa voor goederen uit alle delen van dit werelddeel en ver daarbuiten moest zij gaan delen met Londen, Hamburg en andere steden. Er was echter niet alleen uiterlijk, maar ook innerlijk van een malaise sprake. De welvaart kweekte een ander slag nakomelingen, waarin de koopmansdurf heel wat minder sterk vertegenwoordigd was dan in de 17de eeuw; men legde zich liever toe op veilige beleggingen en het bankwezen.

Maar ook zonder deze ontwikkeling ging de belangstelling van de Amsterdammers voor het buiten wonen aan de Vecht achteruit. De eerder genoemde landschapsstijl liet zich veel moeilijker in het vlakke polderland van deze streek realiseren dan in het Kennemerland en de omgeving van Haarlem. Aan het eind van de 18de en het begin van de 19de eeuw kwam daarbij nog de sterk toenemende populariteit van de Utrechtse Heuvelrug, vooral tussen Zeist en Doorn.

De meest kritieke tijd voor het voortbestaan van de buitenplaats brak aan met de Franse Tijd en de eerste decennia van de 19de eeuw. Het gevolg hiervan was dat het onderhoud van de huizen sterk terugliep, hetgeen voor vele huizen het begin van het onherroepelijke einde betekende. Op sommige plaatsen was dat zelfs desastreus. In de Diemer- of Watergraafsmeer en langs de Amstel zijn slechts enkele huizen bewaard gebleven. Hiermee vergeleken is Breukelen er nog redelijk goed afgekomen. Dit zal mede zijn oorzaak hebben in het relatief grote aantal aanzienlijke huizen, die vaak sterker gebouwd waren en economisch een hogere waarde vertegenwoordigden dan de kleine buitenplaatsjes, zoals deze bijvoorbeeld meer langs de Angstel werden gevonden. Toch zijn ook in Breukelen verscheidene huizen afgebroken, waarvan Vechtstroom en Hoffwerck wel de aanzienlijkste waren.

Maar gelukkig waren er ook lichtpunten. De aanleg van de spoorlijn tussen Amsterdam en Utrecht in het midden van de vorige eeuw vergrootte de bereikbaarheid aanzienlijk, zodat het mogelijk werd zich permanent in het buitenhuis te vestigen. En er zijn gelukkig ook steeds families geweest die een grote voorliefde voor Breukelen bleven houden. Zo is er voor gezorgd dat vele huizen bewaard zijn gebleven tot op heden, een periode waarin opnieuw het leven buiten bijzonder geliefd is en een relatief groot aantal van de buitenhuizen nog steeds of weer opnieuw particulier wordt bewoond. Moge dat nog lang zo blijven.